

The Interaction of Scientific-Technical and Social Progress and the Phenomenon of Sustainable Development of Society

UDC: 141:008:62:316.4

DOI: <https://doi.org/10.15421/172407>**Plaksina Oksana**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2830-8229>, plaksina.oksana.iv@gmail.com*Ukrainian State University of Science and Technology (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

Purpose: The deepening knowledge about ensuring the sustainability of the society's development as a system from the point of view of the interaction of scientific-technical and social progress.

Actuality. Searching for criteria of assessing the global society state and also methods and means of ensuring sustainable development of society.

The results. The presence of progressive changes in such spheres of human activity as maintaining of life and health, employment and working conditions, the amount of leisure time and the variety of its forms based on statistical indicators has been proven. Radically pessimistic approaches that generally deny social progress are refuted. An integral criterion of progress is proposed - the level of humanization of society, that is, the position of the personality in it, with an indicator of average life expectancy.

The regularities of the interaction of scientific-technical and social progress have been revealed: the revolutionization of spheres of human activity by scientific-technical progress and its stimulation of social progress, as well as acceleration of the pace of society's development; the ambivalent influence of technique and science on general social progress, etc. The polyaspect connection of outlines of general social progress and sustainable development of society at the current stage is shown.

Conclusions. The determining factor of the sustainable development of society is the balance of scientific-technical and social progress - both interpenetrating and essentially integrated components of sociogenesis.

Keywords: sustainable development of society, scientific-technical progress, social progress, interaction of scientific-technical and social progress, sociogenesis, regularities of interaction of scientific-technical and social progress, humanity

Взаємодія науково-технічного та соціального прогресу і феномен сталого розвитку суспільства

Плаксина Оксана*Український державний університет науки і технологій (Дніпро, Україна)*

Анотація

Мета: поглиблення знання про забезпечення сталості розвитку суспільства як системи в особливому ракурсі – помітивши в фокус уваги взаємодію науково-технічного та соціального прогресу.

Актуальність. Пошук критеріїв оцінювання стану глобального суспільства та методів і засобів забезпечення сталого розвитку суспільства.

Результати. Уточнено поняття «сталий розвиток суспільства» із врахуванням його цілеспрямованості крізь призму духовних цінностей та «зворотнього зв'язку» як важливого регулятивного важелю. Доведено наявність прогресивних змін в таких сферах життєдіяльності людства, як збереження життя і здоров'я, зайнятість і умови праці, обсяг часу дозвілля і різноманітність його форм з опорою на статистичні показники. Спростовані радикально песимістичні підходи, що взагалі заперечують соціальний прогрес. Запропоновано інтегральний критерій прогресу – рівень гуманізації суспільства, тобто положення в ньому особистості, з індикатором середньої тривалості життя.

Виявлені закономірності взаємодії науково-технічного і соціального прогресу: революціонізація науково-технічним прогресом сфер діяльності людини і стимулювання ним прогресу соціального; прискорення темпів розвитку суспільства; амбівалентний вплив техніки і науки на загальносоціальний прогрес та ін. Показано поліаспектний зв'язок абрисів загальносоціального прогресу та сталого розвитку суспільства на сучасному етапі.

Висновки: визначальним показником сталого розвитку суспільства є збалансованість науково-технічного і соціального прогресу – обох взаємопроникних сутнісно інтегрованих компонентів соціогенезу.

Ключові слова: сталий розвиток суспільства, науково-технічний прогрес, соціальний прогрес, взаємодія науково-технічного та соціального прогресу, соціогенез, закономірності взаємодії науково-технічного та соціального прогресу, людство

Стаття надійшла / Article arrived: 22.01.2024

Схвалено до друку / Accepted: 29.02.2024

Вступ.

Сучасний соціум відрізняє така характерна риса як принципова несталість розвитку суспільства. Вперше людство та планета Земля переживають ексклюзивну багатобічну перевантаженість. Внаслідок бурхливого зростання світової економіки та населення наблизилися до критичної межі виснаження біосфери, перенаселеність Землі, соціальна дисгармонія та напруженість, які зафіксували Всесвітні саміти Землі в Ріо-де-Жанейро (1996 р.), Йоганнесбурзі (2002 р.) та інші. Як бачимо, проблема сталості розвитку суспільства має комплексний характер. Її актуальність зафіксували постанови урядів, наукові програми країн та Організація Об'єднаних Націй. Так, 2022 р. було оголошено ООН Міжнародним роком фундаментальних наук на користь сталого розвитку. 25 серпня 2023 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, яка проголошує 2024–2033 роки Міжнародним десятиліттям наук на користь сталого розвитку (An International Decade of Sciences for Sustainable Development, 2023). З огляду на загострення глобальних проблем людства особливої актуальності набувають дослідження, спрямовані на пошук критеріїв оцінювання стану глобального соціуму та методів і засобів забезпечення сталого розвитку суспільства. Тому наше дослідження є актуальним, і мета його – поглибити знання про забезпечення сталості розвитку суспільства як системи в особливому ракурсі – помістивши у фокус уваги взаємодію науково-технічного та соціального прогресу. Методи роботи базуються на діалектичному, системному, соціокультурному та діяльнісному міждисциплінарних підходах до предмета дослідження та включають аналіз та синтез, спостереження, метод декомпозиції, компаративний, типологізація, компліментарності, логічний, історичний.

Аналіз досліджень та публікацій.

Не можна сказати, що взаємодія науково-технічного і соціального прогресу активно висвітлювалася в сучасній науковій літературі, проте з'являлися публікації, в яких розглядаються окремі аспекти і феномени, що входять до цієї теми як доданки, а також різні «зрізи» науково-технічного прогресу (далі – НТП) по галузям науки: освіта, комп'ютерні технології (Сергієнко, 2016), економіка і т. п. У філософському ракурсі проведено дослідження Н. Поліщук і М. Панченко (2010) та О. Плаксіної (2020). Перші два автори вважають, що тільки союз НТП і релігії подолає екологічну і духовно-моральну кризи, в яких опинилася сучасна цивілізація і молодь, у третього викладена сучасна розробка поняття прогресу в історії як філософська проблема науки.

Більш розмаїто йдеться про НТП у галузі філософії науки у двох вітчизняних працях. За І. Добронравовою (2018), останні два століття ілюструють роль та значення науково-технічного

прогресу як у небачених досягненнях людства, так і у виникненні небезпечних для його існування проблем (с. 223). Е. Семенюк (2017) зазначає, що прогрес науки та техніки безпосередньо та багатогранно впливає на життя кожного з нас, оновлюючи різні сторони. А «... наука і техніка набули такої соціальної важливості, що не брати їх до уваги, аналізуючи розвиток суспільства та його перспективи, просто неможливо» (с. 3). Тут показано і те, що прогрес у засобах зв'язку та транспорту та розширення кордонів інформації у другій половині ХХ ст. поглибили усвідомлення єдності людства та його історичної долі (с. 124). Глобальні ж проблеми людства по-новому поставили питання співвідношення науково-технічного та соціокультурного прогресу людства (с. 319), отже необхідністю стало переосмислення шляхів, цілей та засобів НТП (с. 318).

Органічно поєднується з викладеними вище положеннями робота С. Пінкера (2019) (США), де основну увагу приділено прогресу соціальному, суспільному. Цей автор спростовує песимістичну постановку під сумнів майбутнього нашої цивілізації та фактично прогресу. Спираючись на факти, він показує: незважаючи на все, людство просувається вперед у таких важливих вимірах буття як життя, здоров'я, освіченість, безпека, мир, щастя (інформація про це займає дві третини книги). Джерелами цих та інших благ, за С. Пінкером, виступають ідеї історичної епохи Просвітництва.

Проаналізовані публікації констатують те, що технічний, науковий і соціальний, суспільний прогрес – не вигадка, а реальність, вони існують, мають позитивні і негативні наслідки, мають певний зміст і відображаються в понятті, ідеї прогресу конкретними мислителями і філософськими та соціологічними школами. Проте повновагома взаємодія науково-технічного та соціального прогресу в них не представлена. Це одна складова нашого дослідження.

Другу складову являє феномен сталого розвитку суспільства, що стоїть на порядку денному сучасності, і є багатоаспектним. У серії попередніх публікацій ми аналізували різні його аспекти (Плаксіна, 2009, 2019, 2020, 2021), але серед них пильно науково-технічний і соціальний прогрес не розглядали, і нині назріла необхідність поєднати всі їх в єдиному предметі дослідження. Хоча ряд авторів не заперечують зв'язку сталого розвитку суспільства як цілого, з одного боку, і – взаємодії науково-технічного і соціального прогресу, з іншого, але вони і не концентруються на дослідженні цього зв'язку. Більше того, в житті вони є пов'язаними реаліями, тими, що перетинаються, але на даний момент їх зв'язок не розкрито. З чого впливає мета нашої статті – поглибити знання про забезпечення сталості розвитку суспільства як системи, причому в особливому ракурсі – помістивши у фокус уваги взаємодію науково-технічного та соціального прогресу.

Результати дослідження.**Проблема сталого розвитку суспільства на сучасному етапі.**

Як зазначено у вступі цієї статті, проблема сталості розвитку суспільства носить комплексний характер. При її вирішенні слід врахувати ту обставину, що суспільство – це система, яка еволюціонує та є складноорганізованою. Що ж являє сталий розвиток власне такого типу систем?

За Е. Семенюком (2017, с. 137) – «це стратегія оптимізації всієї діяльності людства в його взаємодії з довкіллям». В. Андрущенко (2006) вважає, що сталий розвиток являє синтез соціальної і природної форми розвитку, «систему коеволуції суспільства і природи», і дає його складові (згруповані по порядку мною. – О. П.): 1) це «керований розвиток суспільства» «при дотриманні балансу між господарською діяльністю людей і довкіллям»; 2) політичні обмеження і людський егоїзм протидіють свідомій регуляції розвитку; 3) соціальна система має рефлексивність – «механізм двостороннього зворотного зв'язку між мисленням і реальністю»; 4) це «регульований розвиток: цілеспрямований контроль над змінами, прогнозування і компенсація небезпечніших несталостей і диспропорцій розвитку» (с. 326, 333, 334). Уточнимо суть механізму зворотного зв'язку. За Леоновим В. (2020, с. 327-328), це реакція системи на зовнішній вплив, яка змінює внутрішній стан, або поведінку системи так, «щоб максимально протидіяти негативним факторам зовнішнього впливу. Негативний зворотний зв'язок послаблює взаємодію організму із зовнішнім середовищем, позитивний зв'язок – посилює... Принцип зворотних зв'язків є одним з основних принципів самоуправління, саморегуляції та самоорганізації. Без наявності зворотних зв'язків процес самоуправління неможливий». Із всього викладеного випливає те, що зворотний зв'язок є свого роду регулятивним «важелем» в сталому розвитку еволюціонуючих й складноорганізованих систем, в тому числі і суспільства.

Спробуємо окреслити уявну модель сталого розвитку сучасного суспільства через визначення його системи координат. При цьому врахуємо ту обставину, що сталий розвиток суспільства відстоює інтереси не лише сьогодення, а й майбутніх поколінь людей – тобто цілого людства – нової соціальної спільноти, що формується. Тому саме воно, а не окрема група (еліта, транснаціональні корпорації або ТНК, і т. п.), виступає суб'єктом сталого розвитку планетарного соціуму на даному етапі історії і в майбутньому, об'єктом же його є природоохоронне функціонування і гармонійний розвиток людства в планетарному масштабі.

На основі зазначеного вище у нас формується система основних координат в просторі трьох вимірів («осей»): 1) власне соціальний («розжареність» відносин соціальних суб'єктів), 2) екологічний і 3)

економічний. На кожній «осі» відзначимо індикатори, що регламентують сталість. Для власне соціальної сфери таким є індекс соціально-економічної дисгармонії суспільства менше 10–15, це відношення доходів найбільш багатих 20% до доходів найбідніших 20%. (Плаксина, 2019, с. 72, 74). Для екологічної сфери окремі дослідники пропонують щільність потужності антропогенного навантаження приблизно менше 70 кВт / км², для економічної – стабілізацію усередненої по світу економіки (або індекс сталості розвитку менше одиниці). Наразі індикатори останніх двох сфер потребують уточнення. Підкреслюємо принципову системність і взаємопов'язаність як зазначених «осей», так і індикаторів – координат, а саме: вони працюють не окремо і не по черзі, а комплексно, спільно.

Відзначимо, що в другій половині ХХ ст. вперше в історії людства розроблені футурологічні прогнози і сценарії з модельними параметрами сталості-несталості суспільства (наприклад, ресурсна кількісна модель світу, запропонована в 1972 р. Meadows Donella, Meadows Dennis & Randers (2004), встановлює антропогенну межу Землі чисельністю її населення до 7 млрд. чол.) (тут і далі переклад українською мовою мій. – О. П.). Деякі з вище перерахованих реалій вже увійшли в розробки вчених зі сталого розвитку суспільства – В. Андрущенко, Д. Медоуз, А. Федотова, інші реалії ще не враховані. Представляється важливим для подальшої розробки врахувати момент, який, на нашу думку, раніше знаходився «в тіні» – «аксіологічність суспільного прогресу» (П. Штомпка) і «цілеспрямованість» сталого розвитку суспільства крізь певну призму духовних цінностей (Плаксина, 2009).

Отже, ми показали, як йшло наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. включення комплексної проблеми сталості розвитку суспільства до порядку денного сучасності, чим обумовлені актуальність нашого дослідження і його мета. Для досягнення мети пропонуються вирішення таких наукових завдань: 1) уточнити зміст поняття «сталий розвиток суспільства»; 2) визначитися з критеріями загальносоціального прогресу; розглянути і порівняти проблемні аспекти реалізації науково-технічного і соціального прогресу в сучасності; 3) з'ясувати закономірності, що характеризують розгортання і хід взаємодії науково-технічного і соціального прогресу; 4) виявити головні фактори та сформовані на теперішній час абриса загальносоціального прогресу і прояснити наявність або відсутність їх зв'язку із сталим розвитком суспільства.

Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності прогресу в філософії.

Попри всю їхню складність та соціальну значущість проблеми соціального прогресу не можна назвати турбуючими філософію протягом усього її існування. Адже поняття прогресу не супроводжує

всю історію людства, а виникає на конкретному історичному етапі його інтелектуального становлення. Пов'язано це з осмисленням часу: категорія прогресу в найбільш загальному розумінні означає позитивні зміни реальності, пов'язані з рухом уперед у часі (саме так і перекладається з латині «progressus»), і для того щоб помислити прогрес, передусім потрібно було помислити час як дещо спроможне рухатися вперед. Це відбулося на щаблі техногенної цивілізації (XVII ст.), саме в ній виникає уявлення про орієнтованість прогресу в майбутнє. Водночас довгі століття час уявлявся людству як цикл подій, які відтворюються знов і знов (Добронравова, 2018, с. 23). Концептуалізація ідеї прогресу припадає на XVIII ст. й пов'язана з діячами епохи Просвітництва: Сен-П'єром, Тюрго, Кондорсе. Як зазначає С. Пінкер (2019), «прогрес у трактуванні мислителів Просвітництва був поєднанням раціональності, наукової думки та гуманізму». У працях французьких просвітників прогрес виглядав як неодмінний напрям ходу людської історії, додержання якого є загальним правилом, так само надійним, як і закони природи.

Логічним наступником Просвітництва у відстоюванні позитивних перетворень на основі наукового знання як атрибута людства став позитивізм. У 30–40-і рр. XIX ст. О. Конт теоретично обґрунтував ідею органічної взаємозумовленості суспільного прогресу й науки як головну засаду позитивно-філософського аналізу соціуму та виявлення базових механізмів його саморозвитку. Значним її підґрунтям слугували тогочасні успіхи природничих наук, передусім еволюційна теорія Ч. Дарвіна. Використовуючи її здобутки, О. Конт розглядає історичний процес як пряmlinійний рух постійного удосконалення соціуму, що підкорений незмінним законам, аналогічним законам природи. Тому завданням дослідників, на його думку, є пізнання цих законів й динаміки суспільного розвитку з орієнтиром на пояснення причинно-наслідкових зв'язків між подіями.

Таким головним законом історії людства О. Конт визнає «закон розвитку людського духу», який проходить три етапи. Підставу їх виокремлення складає певний взаємний зв'язок матеріального, духовного та морального аспектів, які уособлюють держава, церква та родина. Першим є теологічний етап з релігійним світоглядом – період від первісного суспільства до XIII ст. Другий етап – метафізичний – з XIII по XVIII ст. – критикує теологічний порядок. Третій етап – позитивний – почався у XVIII ст. Це, за О. Контом, найвищий рівень розвитку людства, переможна хода індустріалізму на базі науки. Без розвитку техніки та економіки суспільний прогрес, вважає О. Конт, є неможливим. Розповсюдження ж раціонального, наукового («позитивного») світогляду сприяє свободі індивідуальної діяльності, розвитку інтелекту, гармонізує сфери суспільного виробництва

(Андрущенко, Вусатюк, Линецкий, & Шуба, 2006, с. 425-429).

Отже, головні постулати позитивізму в дослідженні феномена прогресу такі. Прогрес іманентний людській історії, є розвитком «людського духу»; тобто головний об'єкт, на який спрямовано розвиток, та водночас рушійна сила цього розвитку – розум. Ідеї, що породжуються розумом, виступають чинником історичної зміни соціуму. Найвища форма ідей – це наукові ідеї, які є гарантом досягнення соціальної гармонії, порозуміння усіх верств суспільства, збалансування їхніх інтересів. Тобто наукове знання являє головний фактор суспільного прогресу, інакше кажучи, прогрес технічний та прогрес соціальний в позитивістському розумінні суть одне й те саме.

Розглядаючи віхи філософського дослідження соціального та науково-технічного прогресу, підкреслимо суттєвий вклад у теоретичне обґрунтування їхнього взаємозв'язку теорії К. Маркса про суспільно-економічні формації. Формаційну теорію в науці вважають класичним взірцем глибокого системного аналізу суспільства в аспекті різних конкретно-історичних типів соціуму, що склалися на базі різних способів виробництва. Вона розглядає суспільство крізь призму органічного поєднання економічного, політичного та соціологічного аналізу; така системна комплексність методології К. Маркса не лише виявила головні виробничі та економічні закономірності розвитку суспільних систем, але й соціально-гуманітарний зміст прогресу взагалі.

У марксистському підході прогрес розуміється як заснований на законах діалектики рух природи й суспільства в напрямі більшої цілісності та складності, гармонічності та структурної впорядкованості, до більш досконалого суспільства, заснованого на подоланні відчуження людини від результатів своєї праці та повної реалізації її творчого потенціалу.

Відповідно до матеріалістичного розуміння історії К. Маркс, розглядаючи спосіб виробництва як основу формації, виокремлював у ньому продуктивні сили та виробничі відносини. Саме продуктивні сили, за Марксом К., є найбільш динамічною базисною структурою і за своєю суттю схильні до перманентного прогресу. Звідси логічно формулюється теза про основну роль НТП в забезпеченні прогресу суспільного. Адже природним є те, що зміна засобів діяльності людей тягне зміни в самій цій діяльності, а також – в різних інших сферах суспільного життя. Також важливо, що цей прогрес дедалі в більшому ступені пов'язаний із розвитком наукового знання та його використанням у виробничій активності суспільства. Визнання виняткового значення НТП для суспільного розвитку відбилося у висловлюванні філософа про те, що «не вироби, а те, як вони виготовляються, та за допомогою яких інструментів,

дає нам змогу розрізняти різні економічні епохи» (Marx, 1909, p. 200).

Саме НТП, за К. Марксом, становить підвалини існуючої капіталістично-індустріальної формації та перспективної комуністичної. В обох формаціях наука виступає безпосередньою продуктивною силою, але капіталістична, на відміну від комуністичної, зосереджена на економічній ефективності, ігнорує ефективність соціальну, тоді як врахування останньої як важливішого показника виробничої діяльності може повною мірою втілити в реальність інноваційний тип розвитку. У такий спосіб НТП, позбавлений обмежень, властивих капіталістичним виробничим відносинам, набуває можливості подолати соціальне відчуження. Отже, Маркс К. не тільки ґрунтовно аргументував ідею про пряму залежність соціального прогресу від науково-технічного, а й прозорливо передбачив можливість виникнення «постекономічного» суспільства – суспільства з опорою на виробництво наукових знань, інновацій і перманентний технологічний прогрес (Андрущенко, Вусатюк, Линецкий, & Шуба, 2006, с. 672-674). А через більш ніж століття потому в якості реалії, що відбулася, таке суспільство детально описав і репрезентував, зокрема, Тоффлер А. (Toffler, & Toffler, 2006).

Наведені вище напрацювання напрямків позитивізму і марксизму дозволяють рельєфно відстежити такий тренд / закономірність як прискорення темпів розвитку суспільства під впливом технічного і наукового прогресу. Так, первіснообщинний шабел в історії людства тривав близько 40 тис. років, рабовласницький – 3–3,5 тис. років, феодальний – 1–1,2 тис. років, класичний капіталізм – 500 років, і від шабля до шабля результати в розвитку продуктивних сил наростали.

Зазначимо, що крім розглянутих концепцій, які відзначають позитивний вплив науково-технічних факторів на суспільний розвиток, існують і їх антиподи. Песимістичні погляди на місце та роль науки і техніки у забезпеченні соціального прогресу висловлювали О. Шпенглер, А. Тойнбі, Ж. Сорель, Б. Маліновський. На відміну від позитивізму та марксизму, песимістичні оцінки прогресу не набули вигляду чітко структурованих концепцій; це скоріше набір поглядів різних учених – істориків, філософів, антропологів, – що сходилися в думці щодо неоднозначності суспільних результатів науково-технічного прискорення. Для зручності викладення матеріалу узагальнимо ці думки під назвою «соціокультурного підходу», зважаючи на порівняння різних соціокультурних утворень у більшості з праць названих тут авторів як методу дослідження культурних наслідків технічного прогресу.

Приміром, А. Тойнбі, що стояв на методологічних позиціях культурного релятивізму, не визнавав науково-технічних досягнень критерієм розвитку

цивілізації. Такий підхід, на його думку, веде до висновку, що сучасна західна цивілізація є найвищим шаблем, розквітом людства, бо в жодній іншій подібного підйому наука не зазнавала. У такому аспекті цивілізації Стародавнього Єгипту чи Греції, культури ацтеків і майя дуже програють західноєвропейській; але чи це резонно? Згідно з А. Тойнбі, науково-технічна оснащеність суспільства дозволяє судити лише про його успішність в оволодінні природою, але аж ніяк не про соціальні досягнення (Тойнбі, 1995, с. 578). Тим самим дослідник проводить лінію демаркації між соціальним і науково-технічним розвитком, не ототожнюючи їх і не будуючи між ними відносини прямої пропорційності.

Ще негативніше оцінює суспільну значущість техніки О. Шпенглер (Spengler, 1976). З недоброю посмішкою та неприязню він пише: «З появою раціоналізму «віра в техніку» робиться трохи не матеріалістичною релігією: техніка вічна й безконечна, як Бог-Отець; вона визволяє людство, як Син; вона просвітлює нас, як Дух Святий. А молилися на неї філістер прогресу...» (р. 43). Розповсюдження науки і техніки, згідно із О. Шпенглером, являє собою процес поневолення природи, змінює образ нашої планети з її рослинами, тваринами та людьми: «Штучний світ пронизує та отрує світу природний» (р. 47). Аргументи ж щодо соціальної користі техніки, на його думку, не відповідають дійсності: нові відкриття причиняють економічні кризи, змінюючи звичний порядок виробництва, та зубожіння цілих соціальних верств і країн.

Таким чином, особливістю соціокультурного підходу до оцінювання соціальної значущості НТП виступає заперечення можливості суспільного прогресу через розвиток технічних засобів.

Філософське розуміння прогресу в сучасності: сциєнтистське і антисциєнтистське прочитання.

На початку ХХ ст. філософська наука вже накопичила певний арсенал різних теоретичних пояснень технічного прогресу та його соціальної ролі – від оптимістичних до критичних. Однак протягом цього часу з його небувалими відкриттями та винаходами дискусії про прогрес набувають гостроти та актуальності, адже реальність демонструє як результати втілення добрих мрій філософів минулого, так і їх катастрофічних очікувань. Поглибилися та набули нової аргументації аналітично-дослідницькі концепції стосовно суспільної значущості науки та техніки. Оптимістичну, умовно кажучи, філософську традицію позитивістів і марксистів в сучасності продовжують сциєнтисти; висловлене прибічниками соціокультурного погляду негативне ставлення до науково-технічного розвитку – антисциєнтисти.

Позитивістські та марксистські погляди на науковий прогрес як провідний фактор суспільного розвитку вплинули на становлення цілої низки соціально-філософських та соціально-економічних

теорій. Передусім, надали імпульс концепції технологічного детермінізму, репрезентованій в працях Ж. Фурастьє. Він проаналізував економічні наслідки технічного розвитку. Спираючись на статистичні дані, Ж. Фурастьє доходить висновку, що за 30 років (40–і–70–і роки ХХ ст.) вражаюче підвищились добробут і рівень життя у Франції: тривалість робочого дня помітно скоротилася за умови одночасного підвищення заробітної плати. Цей факт дослідник називає «невидимою революцією», а НТП, який вимірюється рівнем продуктивності праці в часову одиницю або показником національного доходу на одиницю населення, вважає головним рушієм економічної еволюції суспільства (Fourastie, 1975, р. 75, 201, 206).

Проте не лише економіка, за Ж. Фурастьє, відчуває на собі позитивний вплив НТП; він є панівним чинником сучасності, домінує також у політичній, соціальній і культурній історії людства (Fourastie, 1958, р. 8) – і водночас залежить від політичних, соціальних і культурних умов більшою мірою, ніж від безпосередньо економічних. Ці умови, вважає дослідник, визначають здатність або нездатність окремих народів до науково-технічних проривів (Fourastie & Laleuf, 1957, р. 44-45, 46).

Лаконічно переформулювавши дане положення Ж. Фурастьє, ми прийшли до чергової **закономірності** взаємодії науково-технічного і соціального прогресу – **вони взаємно впливають один на одного**, і в історії є прецеденти потужного зворотного впливу з боку соціальних і економічних елементів на місце і роль феноменів технічних в соціумі. Наприклад, у Птолемеївському Єгипті між 100 і 50 роками до н. е. «інженер» Герон винайшов еолепіл, своєрідну парову турбіну, і це за 18 століть до практичного використання пари! Вона «пускала в рух механізм, здатний на відстані відчиняти важкі двері храму? Це відкриття сталося слідом за чималим числом інших: усмоктувальною та нагнітальною помпами, інструментами, що передували термометру» і ін. (Бродель, 1998, с. 485). Винаходи йшли групами, великими кількостями, серіями. Однак Стародавнє суспільство не стало навіть «доіндустріальною цивілізацією», не кажучи вже про «індустріальну цивілізацію». «Вина» за це лежить на рабовласницькому соціально-економічному ладі, який давав світу всю необхідну для виробництва речей і дуже дешеву робочу силу. Тому горизонтальний водяний млин залишиться пристосованим тільки для помолу зерна, а пар буде служити лише в хитромудрих іграшках. Наведені факти переконливо показують, що від економічних виробничих і соціально-класових відносин залежить те, який темп буде надано розвитку тієї чи іншої галузі технічної творчості, залежить те, як будуть впроваджуватися досягнення техніки в практику виробництва, в принципі, навіть те, в яких юридичних і моральних цілях будуть використані інновації.

Своєрідним мейнстримом у філософському осмисленні суспільного та науково-технічного прогресу є теорія постіндустріального (інформаційного і т. п.) соціуму. Фахівці відносять її до фундаментальних теорій, в яких теза про системоутворюючу роль НТП та інновацій у суспільній еволюції досягає апогею. Ця теорія демонструє прагнення до системного аналізу якісно нового стану сучасного соціуму, який називає «постіндустріалізмом». Головними критеріями розвитку суспільства визнаються постійний приріст знань та нових виробничих технологій. При цьому, практично наслідуючи висновки марксизму, постіндустріалісти стверджують, що науково-технічна революція спричиняє еволюційні зміни в соціумі, тобто наука виступає головним чинником суспільного прогресу (Андрущенко, Вусатюк, Линецький, & Шуба, 2006, с. 672-674).

Яскравий приклад аналізу наукового знання як джерела інноваційного розвитку знаходимо у працях Д. Белла (1996). Дослідник аргументовано доводить, що знання змінює економічну систему, зумовлюючи її структурні трансформації, викликані переходом від виробництва товарів до надання послуг; впливає на політичний устрій через підвищення ролі громадянського суспільства; створює незнану донині соціальну структуру, де взірцем для прикладу стане таке унікальне суспільне явище, як соціальний стан науковців (професіоналів). На відміну від домінуючих у минулому політичних та релігійних станів, до яких потрапляють за допомогою насильства, наслідування або через обрання, для приналежності до цього стану потрібні талант та відповідна етосу наукового працівника поведінка (с. 208, 211-213, 237, 239).

Науково-технічні трансформації з великим оптимізмом сприймає також Е. Тоффлер (2000). Беручи до уваги всі негативні наслідки, які несе із собою технічний прогрес, футуролог водночас впевнений, що вони містять у собі неабиякі нові можливості. Нова технократична цивілізація, названа ним «цивілізацією третьої хвилі», може стати найбільш здоровою, розумною, стійкою та демократичною в історії людства. Науково-технічні нововведення, у першу чергу комп'ютеризація, неминуче викличуть трансформацію людської свідомості: «... розуміне середовище приведе нас до розвитку нових синапсів і побільшить кору нашого головного мозку. Розумніше середовище може зробити розумнішими людей» (с. 158).

Таким чином, апологети сцієнтизму акцентують увагу на позитивних соціальних зрушеннях, які вони очікують від технічного прогресу. У свою чергу, антисцієнтистські течії погоджуються із сцієнтистами стосовно однієї тези: що **вплив науки й техніки на життя людей буде в майбутньому неминуче зростати**. Але з боку цього процесу вони вбачають набагато більше загроз, ніж можливостей.

Так, представник Франкфуртської школи Г. Маркузе (1996) у концепції «одномірної людини» звертає увагу на існування в сучасному світі такого феномена, як панування «технічної раціональності», тобто ставлення до світу виключно як до сукупності речей, об'єктів можливої експлуатації. Крізь цю призму людина сприймає інших людей і саму себе, зводячи, таким чином, людей до стану уречевлення: «технологія перетворює людину і природу на об'єкти організації, які легко замінити». Унікальність, одиничність, натуральність втрачають цінність, замінюючись штучністю, розтиражованістю, подібністю (див. с. 90, 93, 96, 99, 101).

Згідно Г. Маркузе, НТП приніс певні позитивні зміни у життя людей: ріст економічного добробуту, трансформацію форм праці і трудових відносин, задоволення найважливіших потреб. Але водночас він створює ситуацію, коли нові штучні потреби нав'язуються членам суспільства за посередництвом медіа. Індивідуальна свідомість стає об'єктом маніпулювання та навіювання, свобода особистості стає ілюзорною, а раціональність – ірраціональною. Тобто «права і свободи самі стають інструментом панування», а техніка посідає місце, яке в минулому належало терору.

Соціальний філософ Л. Мемфорд (1996) (США) при аналізі сучасності спирався на розуміння техніки як активного суб'єкта реальності, здатного трансформувати людину за власним образом і подобою. Визнаючи радикальне перетворення дійсності, що відбулося завдяки науково-технічним здобуткам, головною ознакою сучасності, дослідник разом з тим досить критично розглядає подальшу значущість ролі технологій у житті людини. Людську історію Л. Мемфорд розглядає як зміну цивілізаційних «мегамашин»; мегамашину при цьому він розглядає як порядок соціальної організації, заснований на принципах єдиного стандарту, розподілення на окремі соціально-кастові частини, суворого наслідування приписаних соціальним частинам способу життя та дії. Однак мегамашинна капіталізму вирізняється на тлі інших тим, що там уперше для примусу працівників до слухняності застосували не покарання, а нагороду (гроші).

Людина всередині цієї капіталістичної соціотехнічної системи, вважає Л. Мемфорд, націлена на три головні цінності: владу, гроші та престиж. Перша цінність стимулювала постійний облік прибутку та збитків, друга забезпечувала високу продуктивність праці як машин, так і людей; третя привносила у повсякденну працю спонукальний стимул. При цьому мегамашинна капіталізму завдяки науково-технічному розвитку стала такою, якій «після зборки потребувався мінімальний обсяг людської участі та погодження»; це поступово призводить до передавання розумових аспектів управління від людей до машин. На думку Л. Мемфорда, віра в то,

що вигода від науки та механізації переважатиме над вадами людського розуму, обернулася тим, що сьогодні не людина керує технікою, а техніка визначає людину.

На цьому теоретичному тлі поміркованою виглядає позиція Ю. Габермаса. Він вважає «онаучивання» важливою характеристикою сучасності. Спочатку наукові методи використовувалися для технічної революції у виробництві. Після цього очікування щодо вибудовування технологій належного функціонування були перенесені на соціальні сфери. Але технології як науковий контроль над природними та суспільними процесами не звільняють людину від необхідності діяти (Habermas, 1968).

І саме в площині цих новостворених проблем учений вбачає одну з головних небезпек науково-технічного прогресу. **Спрямованість технічного прогресу визначається суспільними інтересами;** зрозуміло, якщо ці інтереси стосуються нарощення воєнної могутності або безмежного зростання споживання, прогрес техніки може непередбачуваним чином обернутися проблемою для всього людства, особливо у час атомної зброї. Людство, зазначає Ю. Габермас, «само зробило собі виклик шляхом незапланованих соціокультурних наслідків технічного прогресу: зараз йому належить не жалітись на свою соціальну судьбу, а навчитися панувати над нею» – і зробити це, на його думку, можна лише через поєднання вольових зусиль для усвідомлення і корекції соціальних запитів та діалогу між науковцями, політиками і громадськістю (Habermas, 1968). Тобто, за логікою дослідника, науково-технічний і соціальний прогрес є взаємозалежними і другий впливає на першого так само, як перший на другого. Соціальний розвиток має відбуватися у напрямі зростання відповідальності та усвідомленого ставлення до інших людей, народів та природи.

Підсумовуючи, зазначимо, що обидві теоретичні позиції – і сциєнтизм, і антисциєнтизм – відрізняються логічною аргументацією та стрункністю обґрунтувань. Безумовно погоджуючись із тим, що НТП супроводжувався певними ризиками й викликав деякі негативні зміни, водночас, слідом за Ю. Габермасом, ми вважаємо їх лише черговим викликом, на який людство має надати відповідь – і надати її у вигляді нових науково-технічних рішень. Саме цієї позиції, на наш погляд, дотримуються науковці з Римського клубу, творці концепції сталого розвитку, й багато які сучасні вчені та популяризатори науки. Наука не є гарантовано безпомилковою діяльністю, але наука є саме тією діяльністю, що гарантовано намагається виправити власні помилки.

Науково-технічний та соціальний прогрес: суперечності та потенціал. Реальність і міфологія науково-технічного та соціального прогресу.

Однією з ключових проблем при обговоренні прогресу є питання його можливості. І якщо стосовно

науково-технічного розвитку це питання видається безглуздом, бо його результати – виникнення й розповсюдження нових видів технічних пристроїв – є очевидними, то соціальний прогрес потребує наочності. З позицій сьогодення стає зрозумілим, що того прогресу, який вбачався позитивістам – як поліпшення інтелектуальних і моральних якостей населення, розвитку творчих здібностей, зменшення тваринних прагнень, – навряд чи можна дочекатися. А якщо соціум складається з людей, а люди залишаються людьми і прогресувати в більшості своїй не збираються, то чи не є соціальний прогрес утопічним сподіванням?..

Дозволяючи собі цю легку жартівливість, спробуємо на контрасті з нею продемонструвати всю складність і неоднозначність питання визначення й вимірювання соціального прогресу. Хоча й питання вимірювання прогресу технічного при ближчому розгляді вже не видається таким простим, адже не лише новизна технічних винаходів, а й певні соціальні потреби, які вони мають задовольнити, використовуються для оцінки розвитку науки і техніки. Не просто розвиток, а сталий розвиток стає тим орієнтиром, що визначає швидкість та напрями науково-технічних модифікацій.

Це логічно спонукає нас перейти до розгляду питання про критерії прогресу. Тільки визначення того, за якими саме показниками ми будемо оцінювати прогресивність тих чи інших здобутків науки і техніки, а також того, що виграв соціум від цих здобутків, допоможе нам збудувати насправді наукову картину.

Почнемо з головного. Людське життя вважалося цінністю не в усі часи та не у всіх культурах. І навіть попри те, що сьогодення дає нам безліч прикладів про дикунську первісність деяких індивідів і народів, усе ж таки здебільшого спостерігається зростання цієї цінності. Так, С. Пінкер (2019) пропонує провести порівняння між різними часовими етапами людської історії за такими відносними та абсолютними показниками: співвідношення людей, що стали жертвами насильства, і тих, хто продовжує жити; кількість хворих, голодних, неписьменних, людей, що живуть за межею бідності, зазнають репресій і катувань.

Показник збільшення тривалості життя в різних країнах і в різних умовах, є вагомим свідченням на користь суспільного прогресу. Деякі дослідники вважають це найважливішим досягненням сучасної цивілізації. Особливо це виявляється на прикладі дітей: сьогодні новонароджена дитина має реальні шанси дожити до похилого віку, але ще у XIX ст. у Швеції, одній із найбагатших країн світу, біля третини дітей вмирало, не доживши до п'ятиріччя (а в деякі роки – до половини). Прогрес забезпечив зниження дитячої смертності у сотні раз. Позитивні зміни стосуються й найбідніших регіонів світу: у

1960-х у країнах Центральної Африки вмирало кожна четверта дитина, а в 2015-му – кожна десята. Подібні результати пояснюються насамперед прогресом у галузі медичної науки. По-перше, розповсюдженням наукового підходу до акушерства, що поширився завдяки заснуванню пологових медичних установ з єдиним протоколом ведення пологів у XVIII ст. в Європі. Супроводжувалося це зменшенням смертей новонароджених і породіль, кількості кровотеч та інших ускладнень (Пінкер, 2019).

Крім того, протягом історії людства основною причиною смертей були інфекційні захворювання. Самі лікарі були загрозою для здоров'я людей: провівши розтин в одному приміщенні, вони переходили в сусіднє, де, не помивши руки та не продезінфікувавши інструменти, оглядали пацієнтів, зашивали рани або приймали пологи. Так тривало аж до того часу, коли І. Земмельвейс і Дж. Лістер у XIX ст. не почали, долаючи жорсткий опір, впроваджувати в медичну практику антисептичні принципи. Анестезія, переливання крові, антибіотики та інші проривів у медицині – усе це крок за кроком зупиняло наступ колись смертельно небезпечних хвороб. У 1977 р. в Сомалі було діагностовано останній випадок віспи, яка лише протягом XX ст. вбила 300 млн людей. Цим тріумфом ми зобов'язані лікареві Е. Дженнеру, який в кінці XVIII ст. винайшов вакцину проти віспи (Пінкер, 2019).

Вважаємо, що наведених даних більш ніж достатньо для впевненого висновку: за критерієм збереження людського життя та поліпшення показників здоров'я спостерігається очевидний прогрес, і значення науково-технічної діяльності у справі збереження життя людей також є очевидним. Тобто за цим критерієм маємо випадок збігу прогресивних змін як у науково-технічній, так і соціальній сфері.

Інший критерій має стосуватися іншої важливої сфери людського життя – здобуття засобів для існування. Відповідно, критерієм для визначення цієї сфери життя як такої, що прогресує, може слугувати зниження небезпеки для життя і здоров'я у трудових процесах, скорочення робочого часу, підвищення плати за аналогічний обсяг праці. Ми вже згадували Ж. Фурастьє, який захищав думку про НТП як основний чинник позитивних трансформацій в соціально-економічній сфері. Наведемо лише деякі його висновки: так, на підставі аналізу статистичних даних дослідник стверджував, що купівельна спроможність заробітної плати французьких робітників зросла в 1,5 рази за період 1700–1831 рр., ще в 2,2 рази за період 1831–1939 рр. і втричі за період 1945–1975 рр. – «славетне тридцятиріччя», за висловом Ж. Фурастьє. Доповнює цю картину такий показник, як доля витрат на покупку хліба в родинному бюджеті робітників: у 1700 р. він становив 67 %, тобто дві третини заробітку витрачалися виключно на хліб, до

1831 р. ця цифра зменшилася вдвічі – до 31 %, а в 1975 р. вона становила лише 3 % (Fourastie, 1975, р. 155, 161, 169).

І всі ці позитивні зміни, за Ж. Фурастьє, – заслуга виключно науково-технологічних нововведень у виробництво; жодні соціальні реформи у Франції, а тим більше революційні зміни (які скоріше супроводжувалися негативним впливом на економіку) не були спроможні зумовити прогресивні зміни у сфері праці. Лише технологізація людського труда виявилася в змозі зменшити час, поліпшити умови та, врешті-решт, підвищити вартість людської праці (Fourastie, 1975, р. 206).

Таким чином, спираючись на роботи Фурастьє Ж., вважаємо пряму залежність прогресивних соціально-економічних перетворень від науково-технічного розвитку доведеною. Наразі цей процес набуває особливого рис: за даними доповіді Всесвітнього банку «Доклад про світовий розвиток–2019. Зміни характеру праці» сучасність вирізняється глобальними процесами цифровізації економіки, що спричинює виникнення нових методів виробництва й ринків, трансформує характер й умови праці, відносини між формальним та неформальним секторами зайнятості (World Bank, 2019, р. 17–34).

Відзначимо, що філософсько–соціологічна думка багата спробами диференціювати сфери життя соціуму і зафіксувати свій, локальний критерій прогресу для кожної сфери (про це йдеться у роботі (Плаксина, 2020, с. 222)), і це вже пройдений, минулий етап дослідження. Зрозуміло, що ситуація з локальними критеріями прогресу має своє пояснення – багатоплановість і поліквалітивність суспільства, складність його як суб'єкта і об'єкта. І в той же час суспільство є цілісним організмом, значить, у нього як такого має бути основний критерій прогресу соціуму. С. Крапівенський, з яким ми солідарні, запропонував інтегральний критерій соціального прогресу – **рівень гуманізації суспільства, тобто положення в ньому особистості**: ступінь її звільнення, здоров'я і задоволення потреб; стан її психофізичного і соціального здоров'я з індикатором **середньої тривалості життя** (Плаксина, 2020, с. 222). До речі, він перегукується з тим першим критерієм прогресу, яким відкривається даний розділ статті.

Далі розглянемо, як реалізується зазначений інтегральний критерій соціального прогресу у взаємодії НТП з частиною людського життя – сферою дозвілля. Науковий прогрес, по-перше, зробив її можливою для багатьох верств населення, вивільнивши час від трудової зайнятості – за допомогою техніки спростивши дії на професійному поприщі і механізувавши домашню працю. По-друге, урізноманітнив способи проведення вільного часу: додав до традиційних зустрічей з друзями та рідними і читання книг інші дозвільні форми – перегляд кіно й телебачення, прослухування радіо, спілкування

телефоном та через Інтернет, комп'ютерні ігри, соціальні мережі тощо.

Здавалося б, ось вона, очікувана можливість для вдосконалення людства як мети соціального прогресу, інтелектуального та морального росту. Не мали на це часу? Будь ласочка, маєте. Не мали можливості? Ось, тримайте. Не хочеться інформації для цього шукати? Постривайте, зараз Гугл усе зробить: відшукає, хочете – текст покаже; якщо не любите читати, а любите слухати – підкаст увімкне; вам краще б подивитися – а ось і фільмік на YouTube. Але... Натомість маємо парадоксальну недовіру науці з технікою та науковцям і колективний страх перед ними як джерелом потенційної небезпеки, що продемонструвала ситуація з пандемією COVID–19. Так, спочатку активно поширювалися чутки щодо штучного походження вірусу (нібито біологічна зброя втекла з лабораторії), а потім, коли науковці створили протидію вірусу у вигляді вакцин, почалася друга хвиля COVID–міфологізації – нібито за допомогою вакцин до організму людини вводять не лише антитіла, а й певні мікрочіпи чи навіть збудники раніше не знаних хвороб. І подібні вигадки–міфи, на жаль, залишаються у колективній пам'яті більшою мірою, ніж перелічені соціальні досягнення НТП.

На нашу думку, виконаний в даному розділі екскурс в стан міфологем і реальності науково-технічного і соціального прогресу продемонстрував і довів таку **закономірність як амбівалентний вплив техніки і науки на загальносоціальний прогрес**: цей вплив викликає не тільки позитивні результати, а й несподівані і небажані наслідки, витрати. Додамо сюди таку вже раніше зазначену в статті **закономірність як взаємовплив науково-технічного і соціального прогресу** один на одного. Разом обидві закономірності яскраво характеризують взаємопроникненість науково-технічного і соціального прогресу. Ці феномени одночасно відрізняються між собою й обумовлюють один одного. І без того або іншого феномену соціум як ціле взагалі не міг би розвиватись, а тим паче не був би можливий сталий розвиток суспільства. Тому науково-технічний і соціальний прогрес виступають сутнісно інтегрованими компонентами соціогенезу.

Головні умови і абрис загальносоціального прогресу на теперішній час.

Враховуючи той незаперечний факт, що науково–технічний та соціальний прогрес взаємно залежать один від одного, ми вважаємо, що їхній розвиток не є лінійним й паралельним процесом. Іншими словами, лінійний прогресивний шлях певною мірою властивий технічному розвитку, а ось у процесі розвитку соціального, на наш погляд, спостерігаються моменти плато, зупинок або навіть регресивних поворотів.

Протягом історії людства наука як вигравала, так і програвала позиції, її піднімали на знамена та

розчаровано з них стягували, щоб незабаром підняти знов. Людство полетіло в космос і збагатилося всесвітньою мережею Інтернет, пережило «холодну війну» і Чорнобиль, навчилося лікувати одні небезпечні хвороби й заразилося іншими, дійшло до ідеї кінцевості планетарних ресурсів та примірилося з нею. Технічні пристрої стали неодмінною складовою життєвого світу кожного, а сам життєвий світ втратив географічні кордони та соціальні обмеження, за винятком класових і кастових. Світ змінюється, нині йдуть відчутні зміни в науці як частині соціуму. Суспільство та держава в розвинених країнах дедалі більше підтримують ресурсозберезувальні технології, розробку екологічної техніки, пошук альтернативних джерел енергії тощо. Екологізація та гуманізація стають важливими складовими науково-технічної діяльності. Відповідальність перед природою і людиною набуває ваги. Іншими словами, наукова істина перестає бути виключно науковою проблемою, набуває аксіологічного та соціокультурного виміру.

Окреслена вище зарисовка підводить до відзначення ще кількох положень. **Прогрес в історії поширюється не на всі сфери життя в рівній мірі**, а його результати в тих областях, де він є, неоднозначні; отже, прогрес не є всезагальним історичним законом. **Прогрес суперечливий**, і це ще одна закономірність: одне і те ж явище і навіть щабель історичного розвитку можуть бути одночасно прогресивними в одному відношенні і регресивними, реакційними в іншому; технологічний прогрес живить експансію техногенної цивілізації і може поєднуватися з регресом в духовній культурі.

Великі соціальні потрясіння ХХ ст., що знищили десятки мільйонів людей, і назріла екологічна криза викликали чергову критику прогресу (Ф. Тьоніс, С. Франк, Ю. Бохеньський та ін.); це дало імпульс уточненню абрисів загальносоціального прогресу, що склалися на нинішній момент. А саме, в ньому викристалізувалися дві чіткі тенденції. Перша – **тенденція гальмування прогресу** і заходження в глухий кут, **але** аж ніяк ще **не тріумфу регресу**. Філософи-постмодерністи, які відкидають раціоналізм і детермінізм, або оголошують звільнення від моралі, традицій, від прогресу, або ймовірно трактують життя соціуму, – М. Арчер, У. Баклі, І. Валлерстайн, Р. Нісбет, А. Етціоні – бачать в прогресі потенційну можливість поліпшення, шанс, що може як реалізуватися, так і ні. Показово, що у 80-х рр. ХХ ст. Ф. Фукуяма перебільшував вичерпаність прогресу в концепції «кінця історії» – завершення ідеологічного розвитку людства і універсалізації західної ліберальної демократії як остаточної форми правління. В книзі 2022 р. цей автор виступає реалістичнішим і пише про недоліки лібералізму та критику останнього як «лівими», прогресистами, так і «правими», консерваторами (Fukuyama, 2022).

І це справедливо, бо саме абсолютизація лібералізму робить його утопією.

Паралельно зазначеній першій тенденції працює і друга – **перспективності і життєздатності прогресу в історії**. Ця тенденція, як і взаємодія науково-технічного і соціального прогресу, результується в спонуканні поступальності історії і вивірненні її траєкторії, її напрямку саме до сталого розвитку суспільства як свідомо поставленої мети, представленому розробками наукової громадськості, постановами урядів багатьох країн і в матеріалах ООН. Пропонують шляхи і засоби подолання системної кризи сучасності в руслі сталого розвитку суспільства Г. Кан, М. Моїсєєв – коеволюцію; О. Панарін – соціокультурний етикоцентризм (див. Плаксіна, 2020, с. 223); В. Мантатов – посткапіталістичний проект глобалізації та ноосферну соціалістичну концепцію (Mantatov, 2013, p. 432–433). Зазначені напрацювання прояснили компонентну структуру сталого розвитку суспільства, він знайшов концептуальну визначеність і параметризацію в кількісно виражених індикаторах. На цьому фундаменті сутність загальносоціального прогресу отримала коригування в бік відмови від нестримного нарощування економічної і технічної потужності до встановлення «меж зростання» (Meadows, Donella, Meadows, Dennis, & Randers, 2004).

Отже, комплексний і універсальний прогрес в історії здатний здійснитися саме в сталому розвитку людства за рахунок засобів ноосфери = інтелектуального потенціалу, якщо, звичайно, суспільство знайде в собі сили реалізувати його. Нині в наявності неоднозначність, нефатальність і непередвизначеність втілення і настання чергового етапу загальносоціального прогресу і сталого розвитку суспільства із стану можливості в стан дійсності.

Висновки.

Таким чином, мета даного дослідження досягнута, отримані нові знання про механізми функціонування суспільства і забезпеченні сталості його розвитку як системи. У роботі обґрунтовані наступні наукові результати.

Уточнення поняття «сталий розвиток суспільства» склали два компоненти: 1) «зворотний зв'язок» як його важливий регулятивний важіль і 2) його «цілеспрямованість» крізь певну призму духовних цінностей.

На підставі аналізу сцієнтистських і антисцієнтистських підходів аргументовано найбільший пізнавальний потенціал поглядів, які можна умовно віднести до «стриманого сцієнтизму»: вони реально оцінюють можливі ризики, які несе з собою науково-технічна активність, і одночасно аргументують здатність науки до вирішення проблем, які є наслідками цієї активності.

З опорою на статистичні показники доведено наявність прогресивних змін в таких сферах життєдіяльності людства, як збереження життя і

здоров'я, зайнятість і умови праці, кількість вільного часу і різноманітність форм його проведення. Спростовані радикально песимістичні підходи, що заперечують соціальний прогрес взагалі. Запропоновано інтегральний критерій прогресу – рівень гуманізації суспільства, тобто положення в ньому особистості: ступінь її звільнення, здоров'я і задоволення потреб з індикатором середньої тривалості життя.

Проведений аналіз взаємодії науково-технічного і соціального прогресу привів до виявлення закономірностей, в яких вона результується:

– революціонізація науково-технічним прогресом всіх сфер діяльності людини;

– стимулювання технікою і наукою прогресу загальносоціального і прискорення темпів розвитку суспільства під впливом НТП;

– суперечливість прогресу: одне і те ж явище і щабель історичного розвитку можуть бути одночасно прогресивними в одному відношенні і регресивними в іншому;

– є взаємовплив науково-технічного і соціального прогресу один на одного, і в історії є прецеденти потужного зворотного впливу з боку соціальних і економічних елементів на роль феноменів технічних в соціумі;

– амбівалентний вплив техніки і науки на загальносоціальний прогрес: викликає як позитивні результати, так і витрати.

Показано та обгрунтовано поліаспектний зв'язок абрисів загальносоціального прогресу та сталого розвитку суспільства на сучасному етапі.

Таким чином, в результаті проведених досліджень можемо зробити узагальнюючий висновок, а саме: визначальним показником сталого розвитку суспільства є збалансованість науково-технічного і соціального прогресу – обох взаємопроникних сутнісно інтегрованих компонентів соціогенезу. Розробка цієї збалансованості виступає подальшим напрямком дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Андрущенко, В. (2006). *Організоване суспільство*. Київ: Атлант ЮЕМСі.
- Андрущенко, И., Вусатюк, О., Линецкий, С., & Шуба А. (2006). *Философский словарь*. Київ: А.С.К.
- Белл, Д. (1996). Прихід постіндустріального суспільства. В. Лях (упорядник), *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія*, (с. 194-250). Київ: Либідь.
- Бродель, Ф. (1998). *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV—XVIII ст.* (У 3-х т. Том 3. Час світу). Київ: Основи.
- Добронравова, І. (Ред.). (2018). *Філософія науки: підручник*. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Леонов, В. (2020). *Філософія фізики и науки. Избранные труды*. Харків: КП городская типография.
- Маркузе, Г. (1996). Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства. В. Лях (упорядник), *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія*. (с. 87-134). Київ: Либідь.
- Мемфорд, Л. (1996). Міф про машину. Техніка і розвиток людини. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія*. (с. 58–86). Київ: Либідь.
- Пінкер, С. (2019). *Просвітництво сьогодні: на захист раціональності, науки, гуманізму та прогресу*. К.: Наш формат. Відновлено з <https://hub.kyivstar.ua/reviews/prosveshhenie-segodnya-v-zashhitu-racjonalnosti-nauki-gumanizma-i-progressa/> Аргументи на користь розуму, науки, гуманізму та прогресу.
- Плаксина, О. (2021). Велике обнуління сталості глобального суспільного устрою через руйнування соціокультурної ідентифікації. *Грані*, 24 (4), 5-21. DOI: 10.1542/171933
- Плаксина, О. (2009). Проблема устойчивого развития современного общества и целенаправляющий потенциал нравственности. *Грані*, 5 (67), 56-61.
- Плаксина, О. (2019). Устойчивость общества в социально-философском учении Аристотеля. *Грані*, 22 (3), 62-76. DOI: 10.1542/171933
- Плаксина, О. (2020). Сучасна розробка понять прогресу і регресу в історії як філософська проблема науки. Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня. Частина II*, (с. 221-223). Дніпро: СПД «Охотнік». Відновлено з https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/materiali%20conf/2020/10_2_osvita_i_nauka_2.pdf
- Поліщук, Н. & Панченко, М. (2010). Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді. *Наука. Релігія. Суспільство*, 2, 197-205.
- Семенюк, Е. & Мельник, В. (2017). *Філософія сучасної науки і техніки: підручник*. (Вид. 3-тє) Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Сергієнко, І. (2016). Комп'ютерні технології і науково-технічний прогрес. *Вісник НАН України*, 11, 56-75.
- Тойнбі, А. (1995). *Дослідження історії*. (У двох томах. Том 1). К.: Основи.
- Тоффлер, Е. (2000). *Третя Хвиля*. К.: Вид. дім «Всесвіт».
- An International Decade of Sciences for Sustainable Development*. (2023). Retrieved from <https://www.iybssd2022.org/en/an-international-decade-of-sciences-for-sustainable-development/>
- Fourastie J. (1975). *Le trents glorieuses ou la revolution indivisible de 1946 a 1975*. Paris.
- Fourastie, J. & Laleuf, A. (1957). *Revolution a l'Ouest*. Paris.
- Fourastie, J. (1958). *Le progres technique et evolution economique*. Paris.
- Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and Its Discontents*. London: Profile Books Ltd.
- Habermas, J. (1968). *Technology and Science as 'Ideology'*. Toward a Rational Society: Student Protest, Science and Politics. (p. 81-126). Translated by J. Shapiro (1970). Boston: Beacon Press.
- Mantatov, V. (2013). Sustainable Development Strategy as a postcapitalist project of globalization. XXIII World Congress of Philosophy. *Philosophy as Inquiry and Way of Life. Abstracts. 04–10 August*. Athens: University of Athens.

- Marx, K. (1909). *Capital. A critique of political economy. Volume I. The process of capitalist production*. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Meadows, Donella, Meadows, Dennis, & Randers, J. (2004). *Limits to Growth: The 30-Year Update*. Vermont: Chelsea Green Publishing Company White River Junction.
- Spengler, O. (1976). *A man and technics. A contribution to a philosophy of life*. Translated from the German by C. F. Atkinson. New York City, U.S.: Alfred A. Knopf, Inc.
- Toffler, A., & Toffler, H. (2006). *Revolutionary Wealth*. New York: Alfred Knopf.
- World Bank (2019). *World Development Report 2019. The changing nature of work*. Washington, DC. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019>

REFERENCES

- An International Decade of Sciences for Sustainable Development*. (2023). URL: <https://www.iybssd2022.org/en/an-international-decade-of-sciences-for-sustainable-development/>
- Andrushchenko, V. (2006). *Organised society*. Kyiv: Atlant UMC.
- Andrushhenko, I., Vusatjuk, O., Lineckij, S., & Shuba A. (2006). *Philosophical dictionary*. Kyiv: A.C.K.
- Bell, D. (1996). *The coming post-industrial society*. V. Lyakh (compiler), *Modern foreign social philosophy: Textbook*. (p. 194-250). Kyiv: Swan.
- Braudel, F. (1992). *Material civilization, economics and capitalism, XV-XVIII centuries*. (Vol. 3. Time of the world). Kyiv: Basics.
- Dobronravova, I. (Ed.). (2018). *Philosophy of science: textbook*. Kyiv: VPC «Kyiv University».
- Fourastie J. (1975). *The thirty glorious years or the indivisible revolution from 1946 to 1975*. Paris.
- Fourastie, J. & Laleuf, A. (1957). *Revolution in the West*. Paris.
- Fourastie, J. (1958). *Technical progress and economic development*. Paris.
- Fukuyama, F. (2022). *Liberalism and Its Discontents*. London: Profile Books Ltd.
- Habermas, J. (1968). Technology and Science as 'Ideology'. *Toward a Rational Society: Student Protest, Science and Politics*. Translated by J. Shapiro (1970) (p. 81-126). Boston: Beacon Press.
- Leonov, V. (2020). *Philosophy of physics and science*. Selected works. Kharkov: KP city printing house.
- Mantatov, V. (2013). Sustainable Development Strategy as a postcapitalist project of globalization. *XXIII World Congress of Philosophy. Philosophy as Inquiry and Way of Life. Abstracts*. 04–10 August. Athens: University of Athens.
- Marcuse, H. (2003). One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. V. Lyakh (compiler), *Modern foreign social philosophy: Textbook*. (p. 87-134). Kyiv: Swan.
- Marx, K. (1909). *Capital. A critique of political economy*. (Vol. I. The process of capitalist production). Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Meadows, Donella, Meadows, Dennis, & Randers, J. (2004). *Limits to Growth: The 30-Year Update*. Vermont: Chelsea Green Publishing Company White River Junction.
- Mumford, L. (2001). The myth of the machine. V. Lyakh (compiler), *Modern foreign social philosophy: Textbook*. (p. 58-86). Kyiv: Swan.
- Pinker, S. (2019). *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*. K.: Our format. Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/reviews/prosveshhenie-segodnya-v-zashhitu-racjonalnosti-nauki-gumanizma-i-progressa/>
- Arguments in favor of reason, science, humanism and progress.
- Plaksina, O. (2009). The problem of sustainable development of modern society and the purpose-directing potential of morality. *Grani*, 5 (67), 56–61.
- Plaksina, O. (2019). The sustainability of society in the Aristotle's socio-philosophical doctrine. *Grani*, 22 (3), 62-76. DOI: 10.15421/171933
- Plaksina, O. (2020). Modern development of concepts of progress and regression in history as a philosophical problem of science. Education and science in a changing world: problems and prospects for development. *Materials of the II International Scientific Conference*. March 27-28. Part II, (p. 221-223). Dnipro: SPD Okhotnik. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/materiali%20conf/2020/10_2_osvita_i_nauka_2.pdf
- Plaksina, O. (2021). The great zeroing of the sustainability of the global social order through the destruction of socio-cultural identification. *Grani*, 24 (4), 5–21. DOI: 10.15421/172134
- Polishchuk, N. & Panchenko, M. (2010). Scientific-technical progress and spiritual and moral development of youth. *Science. Religion. Society*, 2, 197-205.
- Semenyuk, E. & Melnyk, V. (2017). *Philosophy of modern science and techniqe: textbook* (3rd ed.). Lviv: LNU named Ivan Franko.
- Sergienko, I. (2016). Computer technologies and scientific-technical progress. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 56-75.
- Spengler, O. (1976). *A man and technics. A contribution to a philosophy of life*. Translated from the German by C. F. Atkinson. New York City, U.S.: Alfred A. Knopf, Inc.
- Toffler, A., & Toffler, H. (2006). *Revolutionary Wealth*. New York: Alfred Knopf.
- Toffler, E. (2000). *The Third Wave*. K.: Ed. house «Vsesvit».
- Toynbee, A. (1991). *Comprehension of history*. (In two volumes. Volume 1). K.: Basics.
- World Bank. (2019). *World Development Report 2019. The changing nature of work*. Washington, DC. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019>